

ANNA ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ-ΓΑΛΑΝΟΥ, Ἀθῆναι

Η ΓΝΩΣΗ ΩΣ “ΠΡΑΓΜΑ” ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ἄλλ', ὦ Σώκρατες, τὸ σὸν τί ἔστι πρᾶγμα; ... οὐ γὰρ δῆπου σοῦ γε οὐδὲν τῶν ἄλλων περιττότερον πραγματευόμενον ἔπειτα τοσαύτη φήμη τε καὶ λόγος γέγονεν, εἰ μὴ τι ἔπραττες ἄλλοιον ἢ οἱ πολλοί.

Πλάτων, Ἀπολογία 20 a.

1. Τοὺς ὁρισμοὺς τοῦ ἀνθρώπου : «ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὄν ποὺ θέλει νὰ μάθῃ», «εἶναι ὅ,τι κάνει», «ὅ,τι πιστεύει», «ὅ,τι λέει», μόνο ἂν κάποιος κάμῃ χρήση ἑνὸς ἀπλοῦς κανόνα τῆς ἀναλογικῆς λογικῆς μπορεῖ νὰ θεωρήσῃ ὡς ἐξισώσεις τῆς γνώσης καὶ τῆς ὑπαρξῆς, τῆς πίστεως ἢ τοῦ λόγου καὶ τῆς ὑπαρξῆς. Σὲ μιὰ τέτοια ὅμως περίπτωση οἱ χωριστὲς ἐξισώσεις ἀντιφέρονται ἢ μιὰ στὴν ἄλλη κι αἰτία εἶναι ἡ διαφορὰ στὴν ἀφετηρία κάθε θεώρησης τῆς ὑπαρξῆς : Ἄν γιὰ τὴν ὀρθολογικότητα ἰσχύῃ τὸ «σκέπτομαι (ἢ τὸ γνωρίζω) ἄρα ὑπάρχω» — ἐφ' ὅσον ὅταν σκέπτομαι εἶμαι αὐτὸ ποὺ σκέπτομαι, ἢ σκέψη μὲ κάνει ὄν — γιὰ τὴν ἀνορθολογικότητα ἢ ὑπερβολικὴ ἀξιοδότηση τῆς γνώσης εἶναι μείωση τῆς ὑπαρξῆς· ὅσο περισσότερο γνωρίζω τόσο λιγώτερο ὑπάρχω. Γιὰ τὸν αἰσθαντικό, π.χ. τὸν πιστό, τὸν ὁραματιστή, τὸν καλλιτέχνη ἰσχύουν ἀντίστοιχα οἱ προτάσεις : «εἶμαι ἢ πίστη μου», «εἶμαι ὅ,τι ἐλπίζω», «εἶμαι ἢ κατάσταση τῆς δημιουργικῆς φαντασίας μου». Καὶ ἂν «πράττω ἄρα ὑπάρχω», γιὰ τὸ θεωρητικό ἢ ὑπαρξὴ σὲ μιὰ ἀκατάπαυστη ἐνέργεια εἶναι καταδίκη· ἐδῶ στηρίζεται ἡ σύγχρονη καταγγελία τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ὑπερβολῆς στὴν παραγωγή ὡς μορφῶν ἀνελευθερίας κι ἀντικειμενοποίησης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἴδια ἢ γνώση εἶναι νοητικὴ καὶ ἠθικὴ ἐκλογή καὶ πράξη τῆς γνώσης : γενικὰ ἢ σχέση μὲ κάτι, ἢ ἀποβλεπτικότητα πρὸς τὰ ἔξω ἢ πρὸς τὰ μέσα εἶναι ἐκλογή τοῦ ἔξω ἢ τοῦ μέσα· εἰδικά, ὅπως στὴν Ἠθικὴ φιλοσοφία, ἢ γνώση εἶναι προσπάθεια ὑπέρβασης καταστάσεων ἢ ἀντινομιῶν.

Τὸ «ἐφ' ὅσον σκέπτομαι ὑπάρχω» μὲ τὴ λογοκρατικὴ του διατύπωση παραπέμπει σ' ἓνα ἀφηρημένο Ἐγώ, προϋπαρκτικό τοῦ ὑποκειμένου ποὺ μὲ τὴ σκέψη του συνειδητοποιεῖ τὴν ὑπαρξὴ. Ἀλλὰ καὶ τὸ «ὑπάρχω-

σκέπτομαι» καὶ τὸ «ὑπάρχω-γνωρίζω» δὲν ἀποκλείουν οὔτε τὸ «ὑπάρχω χωρὶς νὰ σκέπτομαι» (ἀπόδειξη οἱ διάφορες μορφές ἑκστασης) οὔτε τὸ «σκέπτομαι δίχως νὰ ὑπάρχω» (παράδειγμα κάθε περίπτωση ἐπιφανειακῆς σκέψης, πρόσληψης ἐμπειριῶν ἢ συσσώρευσης γνωστικῶν ἰδεῶν δίχως συνείδηση, δηλαδή δίχως ἀνάληψη τῆς γνώσης καὶ ἀναζήτηση τῆς σημασίας της).

Κάθε σκέψη ἢ γνώση γιὰ τὰ πράγματα ἢ γιὰ τὸν ἑαυτό μας σὰν ἀντικείμενα καθοριστὰ ἢ καθορίσιμα, συμφωνεῖ μὲ τὸ ἀξίωμα τῆς Ἐπιστήμης ποὺ θεμελιώνει τὴν οἰκουμενικότητά της μὲ τὴν ἀποτελεσματικότητά της συνεννόησης. Ταυτόχρονα, παρόμοια στάση ἀφήνει νὰ τῆς διαφύγουν ὡς «ἄπιστες» πραγματικότητες ποὺ δὲν ὀρίζονται, δὲν ἔχουν λογικὴ ἀπόδειξη· ἢ ἴδια ὅμως ἢ ὑπαρξή τους, δηλαδή ὁ τρόπος κι ὁ βαθμὸς τῆς παρουσίας τους εἶναι κι ἀπόδειξή τους.

Ἡ ἄποψη ὅτι ἡ γνωστικὴ σημασία περιορίζεται στὶς προτάσεις τῶν Μαθηματικῶν καὶ τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, μ' ὅλο ποὺ κερδίζει σήμερα ὡς γνωστικὴ θεωρία στὸ χῶρο τῆς ἐπιστήμης, μειώνεται καθὼς κλείνει τὸν ἀνοιχτὸ ὀρίζοντα τῆς ζωῆς· καθὼς ἀποκλείει τὶς ἠθικὲς-ἀξιολογικὲς προτάσεις, μὲ τὶς ὁποῖες ἄλλωστε δὲν μπορεῖ τελικὰ νὰ εἶναι σὲ διάζευξη παρὰ μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀπώλεια τοῦ κύρους της.

Ὁ στρουκτουραλισμός, ἀπὸ τὴν ἄλλη, δεζητὰ τίς κατηγορίες στὸ ὑποκείμενο ἀλλὰ μὲσα στὰ πράγματα, πιστεύοντας στὴ δυνατότητα τῆς συγκρότησής ἑνὸς κώδικα μὲ ὅλους τοὺς δυνατοὺς συνδυασμοὺς καὶ δίνοντας προτεραιότητα στὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια ἀπέναντι στὸν ἄνθρωπο τῆς ἀλήθειάς του. Σὰν νὰ 'ναι ἡ ἀλήθεια ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ πρόσωπο ὅπως εἶναι ἀνεξάρτητα τὰ προϊόντα τῆς τεχνικῆς· σὰν ἡ ἐπιστήμη νὰ μὴ εἶναι ὁ ἐπιστήμων, καὶ ἡ ἀλήθειά της νὰ μὴ εἶναι γιὰ ἀντικείμενα ποὺ εἶναι θεωρήσιμα ἢ παρατηρήσιμα ἀπὸ κάποιον, φαινόμενα ποὺ βεβαιώνονται μὲ τὴ βεβαίωσή τους σὲ λήπτες.

Δίχως ἄνοιγμα στὴν ἐπιφύλαξη, δίχως θετικὴ σκεπτικιστικὴ συμπεριφορά, ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ περιορίζεται στὸ εἰδικὸ ἰσχύει γιὰ τὴ θεωρία ποὺ μονοπωλεῖ τὸ κύρος τῆς ἀκρίβειας καὶ τῆς ὀρθότητας: *Τοὺς ἀνθρώπους.... διὰ τοῦτο ἀπόλλυσθαι, ὅτι οὐ δύνανται τὴν ἀρχὴν τῷ τέλει προσάψαι* (Ἀλκμαίων Β 2). Ἡ θεωρητικὴ ζωὴ — ὁ κανόνας τῶν Ἀρχαίων — ὑπῆρξε ἀξίωμα ὅπου ἡ ἀνθρωπολογία προσανατόλιζε τὴν ἐπιστημολογία. Καὶ πάλι βέβαια ἡ θεωρία προσδιώριζε τὴ ζωὴ ὡς θεωρητικὴ, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς συμπεριφορᾶς γνωστικῆς καὶ ἠθικῆς.

2. Μιὰ γενικὴ ἀνθρωπολογικὴ θεώρηση, ποὺ τοποθετεῖ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς γνώσης εἴτε στὴ διάζευξη εἴτε σὲ προτεραιότητες (Γνώση ἢ Πράξη, ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια ἢ βίωμα), εἶναι σκοπιματικὴ κατασκευή· τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι τόσο σημαντικό, ἀφοῦ ἔτσι κι ἄλλιως

μόνο θωρητικά ισχύει κάθε γενίκευση στο ανθρώπινο· περισσότερο από το πώς είναι γενικά ή πώς γνωρίζει ή υπάρχει ο άνθρωπος σημασία έχει ο βαθμός στον οποίο είναι κάτι.

Το κατηγορήμα της έντασης κάνει το ποιόν μιᾶς κατάστασης του υποκειμένου πραγματικό, δηλαδή διάφορο από ἄλλο, γιατί δὲν είναι ἀδιάφορο ὡς πρὸς τὸ συγκεκριμένο υποκείμενο, ἀλλ' ἡ εἰδοποιὸς διαφορά του.

Τὸ κριτήριο τῆς έντασης καὶ τῆς διαφορᾶς δὲν ἀφορᾷ τὸ υποκείμενο μόνο ὡς πρὸς τὴν κλίμακα τῶν τεσσάρων υπερβάσεων τοῦ ἀνθρώπου (Γνώση, Πράξη, Πίστη, Ποίηση - καλλιτεχνική δημιουργία), ἀλλὰ καὶ τὰ προ-στάδια ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα σὲ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς υπερβάσεις. Οἱ προ-ηγητικὲς διεργασίες εἶναι ὡς πρὸς τὶς ἴδιες τὶς υπερβάσεις ὅ,τι τὸ γίνε-σθαι σὲ σχέση μετὰ τὸ εἶναι, δηλαδή στὴν ἀπόσταση ποὺ χωρίζει: τὸ δυνα-μικὸ ἀπὸ τὸ στατικὸ-συντελεσμένο· τὴν ἀπορία ἀπὸ τὴ Γνώση· τὴ συλ-λειτουργία πρακτικῆς φρόνησης καὶ βούλησης ἀπὸ τὴν Πράξη· τὴν ἀμφι-βολία ἀπὸ τὴν Πίστη· τὴν ἐπινοητικὴ ποικιλία ἀπὸ τὸ ἔργο. Μὲ ἄλλο τρόπο : τὸ σωκρατικὸ ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ σύγχρονο θετικιστὴ ἢ ὁποιονδή-ποτε δογματικὸ· τὸν αὐθεντικὸ χριστιανὸ μετὰ τὴν ἀγωνία τοῦ ἀπὸ τὸ φα-νατικὸ· αὐτὸν ποὺ πραγματώνει πρῶτα μέσα τοῦ τὴν πράξη μετὰ τὴ θεωρία (στὶς τρεῖς διαστάσεις τῆς : σύλληψη σκοποῦ, σχέδιο-μέθοδος, ἀπόφαση, καὶ στὴν τέταρτη· διαφύλαξη τῆς δυνατότητας ἀναθεώρησης τῆς θεωρίας) καὶ αὐτὸν ποὺ θεωρεῖ τὴν πράξη κριτήριον τῆς θεωρίας· τὸ δημιουργὸ στὴν πορεία τῆς μετατροπῆς τοῦ ὕλικου (μάρμαρου, λέξεων, χρωμάτων κλπ.) σὲ ἔργο καὶ τὸν καλλιτέχνη μετὰ τὸ αὐτονομημένο πιά δημιούργημα.

Κάθε διαδικασία υπερανάβασης γιὰ τὴ συνείδηση ποὺ τὴ ζῇ ἔχει ὡς πρὸς τὴ συντελεσμένη κατάσταση τὸ προνόμιο τῆς υπερνίκησης τῶν ἀντι-θέτων ἢ τῆς δυναμικῆς τους συνάρθρωσης : ὁ χρόνος τῆς ἀναζήτησης εἶναι ὠρισμένος καὶ ὁριστος, μῆκος καὶ διάρκεια, δηλαδή χρονικὸς καὶ ἄχρο-νος. Ἡ ἀναζήτηση εἶναι ἐλευθερία· δὲν γνωρίζει οἰκονομία, οὔτε ἔχει κοι-νωνικὴ ἀσφάλιση. Ὁ ἐξερευνητὴς κι ὁ ἐρευνητὴς υπερβαίνουν τὴν ἀντί-φαση σκοπιματικοῦ-ἄσκοπου. Κάθε ἐρευνα εἶναι ἀφετηρία καὶ ὕλικὸ σὲ νέα ἐρευνα· ὁ ποιητὴς σπάζει τὸ φράγμα ποὺ χωρίζει τὸ δυνατό ἀπὸ τὸ ἀδύνατο (παράδειγμα οἱ παραλλαγές ποὺ διαφυλάττουν τὴν κινητικότητα τῆς ἔκφρασης). Οἱ μορφές τῆς ἐπινοητικῆς φάσης τῆς δημιουργίας δὲν εἶ-ναι μορφή, χωρὶς νὰ ᾖ τὸ ἄμορφο, κι εἶναι πιὸ ἐναργεῖς στὴν υπεραι-σθητὴ θέα τους, ὅταν εἶναι πλήρωμα τῆς συνείδησης.

Ἐδῶ ἐντάσσεται καὶ τὸ φαινόμενο τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν ἀδια-φοροποίητη κατάσταση τῆς ἐνορασιακῆς σύλληψης καὶ στὴ διανοητικὴ ἔκφραση ποὺ γίνεται μετὰ τὴ γλῶσσα. Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν κατάρρευση, ὅπως λένε σήμερα, ἢ συμβατικότητα τῆς γλώσσας· ἡ κατάρρευση εἶναι φυ-

σική, ὅπως σὲ κάθε ὀργανικὸ ἢ μέρος τοῦ φυσικοῦ ὄντος, καὶ τέτοιο εἶναι ἡ γλῶσσα· ἔπειτα καὶ ἡ σκέψη, ὡς ἐνδιάθετος λόγος «ἄνευ φωνῆς», εἶναι προσομιλία τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸν ἑαυτό του. Δὲν πρόκειται ἐπίσης γιὰ τὴν ἀλλοτρίωση τοῦ ἀτομικοῦ μὲ τὴ χρήση τοῦ κοινοῦ ἐκφραστικοῦ μέσου (*ἀλλοτρίαν φωνήν*, ὅπως σὲ ἄλλα συμφραζόμενα, λέει ὁ Πλάτων, *Πρωταγόρας* 347 c)· γιὰτὶ ὡς ἓνα σημεῖο καθένας εἶναι ὁ λόγος του, εἶναι οἱ λέξεις μὲ τὸ συγκινησιακὸ τους φορτίο καὶ οἱ συμπλοκὲς *ὀνομάτων καὶ ρημάτων* (*Θεαίτητος* 206 d, *Σοφιστής* 262 a-c) ποὺ σὲ κάθε ἐπικοινωνία διασώζουν μέρος τοῦ ὑποκειμένου (*τὴν ἑαυτῶν φωνήν*). Τέλος, δὲν πρόκειται γιὰ τὴ θεωρητικὴ διαφορὰ ἐνόρασης-διανόησης, ἀλλὰ γιὰ τὴν κρίση ποὺ ὑπάρχει στὴ σχέση γνώσης-γλώσσας· γιὰ τὴν καταναγκαστικὴ παραφθορὰ τῶν νοημάτων στὴ μεταστοιχείωση-μεταφορὰ ἀπὸ τὴν κατάστασή τους ὡς εἰκόνων ἐναργῶν μέσα στὴ διάρκεια τῆς στοχαστικῆς πορείας τῆς συνείδησης σὲ διατυπωμένες ἐκφράσεις.

Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν εἶναι τὸ σημεῖον δίχως φωνὴ καὶ ἡ ἐννοιολογικὴ ἀλυσίδα τοῦ σημαινόμενου, ὅταν εἶναι στὴν εἰκόνα τῆς ἁμεσης γνώσης, εἶναι αὐτοσκεπτόμενο ὄν, αὐτοσυνείδητο. Μὲ τὴ γνώση-συνειδητότητα τῆς συνείδησης εἶναι στὴ διπλὴ διάσταση, ὑποκείμενο-ἀντικείμενο, ἀλλὰ καὶ στὴ σχέση αὐτοῦ τοῦ διχασμένου. Ἐγὼ μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀναφορᾶς τοῦ ἔγῳ. Ὅποιος γνωρίζει, γνωρίζει καὶ τι, λέει ὁ Πλάτων στὴν *Πολιτεία* (476 c). Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ οἱ ὁρισμένες-περιορισμένες συνθῆκες τοῦ ἀντικειμένου. Ἀκόμη, ἡ μεταφορὰ τῆς εἰκόνας γίνεται ἀπὸ τὴ μνήμη τῆς εἰκόνας μέσα στὸ χρόνο· εἶναι ἀγραφὴ γραφὴ, ὑπόμνημα, φάρμακο ὑπόμνησης τοῦ δημιουργικοῦ σκέπτεσθαι. Αὐτὴ τὴ διαφορὰ θὰ μπορούσα νὰ δώσω μὲ τὸ σχῆμα (ποὺ σὲ ἄλλα συμφραζόμενα χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων στὸ *Φαῖδρος* 236 a) : εὕ ρ ε σ ι ς - δ ι ἄ θ ε σ ι ς. Ὅ,τι ὑπάρχει στὴν ἐσωτερικότητα τῆς γνωρίζουσας ψυχῆς, ὡς δημιουργούμενο πλήρωμα τῆς συνείδησης, ὡς αἰφνιδιασμός καὶ ἔνταση, εἶναι εὕρεση. Στὴ γνωστικὴ του διάταξη διαθέτει ἀπὸ τὸ φορτίο του ὅ,τι διατίθεται σὲ κάθε μεταφορὰ ἀπὸ μνήμης κι ὅ,τι ἡ ψυχολογικὴ μνήμη ἢ διάθεση τοῦ ὑποκειμένου τοῦ ἐπιτρέπει ἢ τοῦ καθορίζει. Ἔτσι ἓνα στοχαστικὸ σύνολο μπορεῖ νὰ διαταχθῇ σὲ ρητορικὴ διατύπωση, σὲ ποιητικὸ σχῆμα, σὲ φιλοσοφικὸ λόγο. Ἄν μονάχα μπορούσαμε ὅχι νὰ πᾶμε πέρα ἀπὸ τὶς λέξεις, ἀλλὰ νὰ διαφυλάξωμε τὴν ἀκρίβεια καὶ συνάμα τὴν ἔνταση καὶ τὸν πλοῦτο τοῦ δημιουργικοῦ σκέπτεσθαι...

3. Τὰ ἐρωτήματα «τί ξέρω» καὶ «τί μπορῶ νὰ ξέρω» εἶναι ὅχι μόνο γνωσιολογικὰ ἀλλὰ καὶ ἐνδείξεις συμπεριφορᾶς τοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου. Ἔτσι βέβαια δὲν βλέπει τὸ πρόβλημα ὅποιος καταφεύγει μόνο στὸν ὀρθὸ λόγο· γιὰ τοῦτο καὶ ζητᾶ τελικὰ τὸ ζητούμενο μὲ τὸ ἴδιο τὸ ζητούμενο—τὰ

δρια του νοῦ με τὸ νοῦ—δίχως νὰ ἀντιμετωπίζη τὴν ἀντινομικὴ αὐτὴ πραγματικότητα.

Ἐξ ἄλλου ἡ γνώση τῆς ὑπαρξης τῶν ὁρίων εἶναι κιόλας ὑπέρβαση τοῦ ἀνέγνωρου: τὸ ὄριο ἄγνωστο εἶναι γνωστὸ μετὰ τὸ χαρακτηρισμὸ του ὡς ἄγνωστο, ὅπως τὸ ὄριο τῆς ἐλπίδας δὲ δίνεται χωρὶς ἐλπίδα· τὸ ἀνέλπιστο ἐλπίζεται ὡς ἀνέλπιστο, τὸ ἄπορο εἶναι περατὸ ὡς ἄπορο.

Ἐὰν μὴ ἐλπηται, ἀνέλπιστον οὐκ ἐξευρήσει, ἀνεξερεύνητον ἐὼν καὶ ἄπορον (Ἡράκλειτος Β 18, γραφὴ τῶν Bywater, Diels, Nestle, Heidel, Kranz, Bollack, Gigon, Walzer): «Ἐὰν δὲν προσδοκᾷς κάτι, δὲν θὰ βρῆς τ' ἀνέλπιστο, ὅσο εἶναι ἀνεξερεύνητο κι ἀπέραστο».

Ἄλλωστε ποῖο ἐρώτημα ἔχει γι' ἀντικείμενο τὸ ἐντελῶς ἄγνωστο; Τοῦτο εἶναι τὸ ἴδιο ἀδύνατο μετὰ τὸ νὰ ρωτᾶμε γιὰ τὸ αὐτονόητο. Ὡς οὐκ ἄρα ἔστιν ζητεῖν ἀνθρώπῳ οὔτε ὁ οἶδεν οὔτε ὁ μὴ οἶδεν; οὔτε γὰρ ἂν ὁ γε οἶδεν ζητοῖ· οἶδεν γάρ, καὶ οὐδὲν δεῖ τῷ γε τοιούτῳ ζητήσεως· οὔτε ὁ μὴ οἶδεν· οὐδὲ γὰρ οἶδεν ὅ,τι ζητήσῃ (Πλάτων, Μένων 80 e).

Γνωρίζομε ὅπως στὴ φιλοξενία ὑποδεχόμεστε κάποιο ξένο, ποῦ δὲν εἶναι οἰκεῖος οὔτε ὁλότελα ἄγνωστος. Αὐτὸς ὁ τρίτος ὅρος τῆς διαλεκτικῆς τῆς φιλοξενίας εἶναι τὸ ἀνάλογο τοῦ τρίτου ὅρου τῆς γνωριμιᾶς-γνώσης. Στὴν ἄρνηση φαίνεται αὐτὸ καθαρά· ὅταν ἀναζητᾶμε ἓνα ὅρισμό, ὁμολογημένα ἢ με ὑπαινιγμούς, ὑποστηρίζομε ἀρνητικὰ πὼς κάτι δὲν εἶναι αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο, προϋποθέτομε ἓνα σχῆμα ὁρίσμου, ἀφοῦ ὅ,τι δὲν εἶναι κάτι δὲν εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸ ποῦ εἶναι. Αὐτὸς ὁ τρόπος ἀντιμετώπισης εἶναι συμπεριφορὰ τοῦ ἀντιλογικοῦ σκεπτικισμοῦ. Ἄγνοια καὶ γνώση μπορεῖ νὰ εἶναι δίπτυχο ἀρνητικῆς συμπεριφορᾶς. Αὐτὸ συμβαίνει στὴν προκατάληψη: ἀπορρίπτομε μιὰ θεωρία ἢ μιὰ γνωστικὴ μέθοδο γιὰτὶ δὲν τὴν γνωρίζομε, ἐπειδὴ γνωρίζομε καὶ προκρίνομε μιὰ ἄλλη καὶ δὲ θέλομε ἢ δὲν ξέρομε νὰ ρωτήσωμε γιὰ τὴν πρώτη.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἄποψη ποῦ ἐπισημαίνει τὴν ἀξία τῆς ὀρθῆς ἐρώτησης γιὰ τὴ λήψη τῆς ὀρθῆς ἀπάντησης ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γνωσιοθεωρητικὴ σημασία της ἐνδιαφέρει καὶ στὴν προοπτικὴ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ ὑποκείμενο ὑπάρχει στὴν ἀπάντηση ποῦ δίνει σ' ἓνα ἐρώτημα, γιὰτὶ σὲ κάθε ἐρώτημα ὑπάρχει ὁ προῖδεασμός του τῆς ἀπάντησης· ὑπάρχει καὶ στὴ συγκατάθεση ποῦ δηλώνει σὲ κάθε ἀπάντηση· ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι ἀποκλειστικὰ δική του, αὐτὸς ὅμως τὴν κάνει νὰ ᾖ δική του. Δίχως αὐτὴ τὴ συμφωνία δὲν θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ οἰκουμενικότητα τῆς Ἐπιστήμης ἢ οἱ ἄνθρωποι θὰ ἦταν ἐντελῶς ἐναλλάξιμοι μετὰ τοὺς ἠλεκτρονικοὺς ὑπολογιστές. Δυὸ καὶ δυὸ κάνουν τέσσερα εἴτε τὸ θέλω εἴτε ὄχι· ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ παραδεχτῶ γιὰ νὰ κάνουν τέσσερα καὶ γιὰ μένα· ἀλλιῶς θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ μὴ κάνουν τέσσερα, ὅπως γίνεται σ' ἓνα ντοστογιεφσκικὸ τύπο.

Γιὰ τὴ συνάρτηση γνώσης-συμπεριφορᾶς τῆς ὑπαρξης ἀποκαλυπτι-

κή εἶναι ἡ ἀριστοτελική ἀνθρωπολογική διάκριση τοῦ εἴρωνα καὶ τοῦ ἀλαζόνα: ὁ πρῶτος ἐλαττώνει τὸ πραγματικὸ (*Ἡθικ. Νικ.* B 7 1108 a 20 - 23, πρβλ. Δ 13 1127 a) ὁ δεύτερος, ὁ πληθωρικός, τὸ μεγενθύνει: καὶ οἱ δύο δὲ λένε αὐτὸ πὺ εἶναι τὸ ἀντικείμενο ἢ λένε τὸ ἀντικείμενο ὅπως αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶναι. *Ὁ μέσος ἀληθής τις καὶ ἡ μεσότης ἀλήθεια.*

Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ κάτι ἀκόμη: τὸ ἴδιο τὸ ἀντικείμενο, γιὰ τὸ ὁποῖο τίθεται τὸ ἐρώτημα τῆς γνώσης, δὲν εἶναι ἄσχετο ἀπὸ ὠρισμένες προσλαμβάνουσες καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ ὑποκειμένου. Ρωτᾶμε γιὰ κάτι πὺ θέλομε νὰ μάθωμε. Αὐτὴ ἡ ἐκλεκτικὴ συγγένεια, τὸ ἐνδιαφέρον, εἶναι εἰδητική διαφορά τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τὰ ἄλλα ὑποκείμενα καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ἀντικείμενα. Ἐδῶ ἰσχύει τὸ ἀναντικειμενοποίητο τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ὄντολογικὴ καὶ γνωσιολογικὴ σκοπιὰ: τὰ πράγματα δίνονται στὸ ὑποκείμενο ἀδιάφορα, ἀδιαφοροποίητα καὶ δίχως νὰ ἐνδιαφέρονται νὰ γνωσθοῦν· τὸ ὑποκείμενο θέτει μὲ τὴ γνώση του τίς διαφορὲς τους· τὰ διακρίνει καὶ τὰ κρίνει, ἀποφαίνεται γιὰ τὴ σημασία τους ὡς πρὸς αὐτό. Ἡ ἴδια ἡ ἐνταση τοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι εἰδοποιὸς διαφορά τῆς φιλοσοφικῆς ἀπορίας ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀπορία.

Τὰ παιδιὰ δὲν ρωτοῦν ποτὲ γιὰ κάτι πὺ δὲν ξέρουν καθόλου, π.χ. τὴ θεωρία τῆς σχετικότητας ἢ τὸ lapis lazuli· ρωτοῦν πάνω σὲ κάτι πὺ ἔχουν μάθει ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἢ ἔχουν βρεῖ ἓνα μέρος του· οἱ ἴδιοι καὶ ρωτοῦν γιὰ ὅτι ἐνδιαφέρονται. Στὸ παιδί-ἄνθρωπος πάντα ἀμφίσημη παραμένει ἡ γνώση· μαθαίνομε πάνω στὸ καλούπι πὺ μᾶς ἐφτιαξαν καὶ πὺ συνεχῶς διαμορφώνομε οἱ ἴδιοι. Αὐτὸ δὲ σημαίνει πὺ κατασκευάζομε τὸ ἀντικείμενο· ἐντελῶς συγκεκριμένα σημαίνει πὺ ἂν δὲν τὸ θέσωμε ἀπέναντί μας, δὲν τὸ προβάλωμε στὴ συνείδησή μας — σὲ μιὰ προβολὴ στὴν ὁποία λειτουργικὰ συντελοῦν κι ἄλλα ὑποκείμενα —, δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενο καὶ γνώση. Ἡ ἐνέργεια τῆς γνώσης (ὄχι τὸ ἀποτέλεσμα) εἶναι σύμπραξη ὑποκειμένου-ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου - ὑποκειμένων. Μαθαίνομε μὲ αὐτὸ πὺ ἔχομε ἢ πὺ εἴμαστε αὐτὸ πὺ δὲν ἔχομε καὶ δὲν εἴμαστε. Ὁμοιότητα καὶ διαφορά ἀναμετροῦν ἢ μία τὴν ἄλλη σὲ κάθε πραγματωμένη γνώση. *Δεῖ γὰρ ἢ μαθόντα παρ' ἄλλω ἢ αὐτὸν ἐξευρόντα, ὧν ἀνεπιστάμων ἦσθα, ἐπιστάμονα γενέσθαι. Τὸ μὲν ὧν μαθὲν παρ' ἄλλω καὶ ἀλλοτρίᾳ, τὸ δὲ ἐξευρὲν δι' αὐταντον καὶ ἰδίᾳ· ἐξευρεῖν δὲ μὴ ζητοῦντα ἄπορον καὶ σπάνιον, ζητοῦντα δὲ εὖπορον καὶ ῥάδιον, μὴ ἐπιστάμενον δὲ ζητεῖν ἀδύνατον* (*Ἀρχύτας* B 3, 1-7). *Γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὁπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ, ... στοργὴν δὲ στοργῇ, νεῖκος δὲ τε νεῖκει λυγρῶ* (*Ἐμπεδοκλῆς* B 109).

4. Ἀνέφερα τοὺς παλαιοὺς ἀφορισμούς, γιατί, ὅπως στὸ παιδί ἀνήκει ἡ αὐθορμησία, πρῶτα στοὺς Παλαιούς, ὅπου ἡ ζωὴ ἦταν παιχνίδι (πρβλ. Ἡράκλειτος B 52), ἀνήκει ἡ βασιλεία τοῦ παιχνιδιοῦ τῆς γνώσης. Ἡ

Ίστορία τῶν ἰδεῶν τους δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἱστορία τοῦ φιλοκίνδυνου καὶ ἐλεύθερου ἀπὸ κατηγοριακὰ σχήματα Ἐγὼ ποὺ ἐρευνᾷ σ' ὅλες τις κατευθύνσεις: σκάβει «γῆν πολλήν» γιὰ νὰ βγάλει γνωστικὸ χρυσάφι· βρίσκει λίγο, σκάβει μέσα του καὶ βρίσκει πολὺ (βλ. Ἡράκλειτος B 22 καὶ B 101). Στούς Παλαιούς ἀνενδοίαστα συναρθρώνονται φυσικὴ καὶ θρησκεία, ἀναζήτηση τῆς γνώσης γιὰ τὴ ζωὴ κι ἀγάπη τῆς ζωῆς γιὰ χάρη τῆς γνώσης. Κι αὐτὸ δὲν μετρᾷ τόσο γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα, τὴ διακίνηση τῶν ἰδεῶν μετὴ μορφὴ τῆς παράδοσης, δηλαδὴ τὴ δυνατότητα λύσης τῆς ἀπορίας· ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποκάλυψη — μέσα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πρόβαση στὴ γνώση — αὐτοῦ ποὺ εἶναι ἀποκαλύψιμο κι αὐτοῦ ποὺ δὲν εἶναι· γιὰ τὴν πρωτοτυπία, μετὴ τὴ σημασία τοῦ παραδείγματος καὶ τοῦ σήματος. Ὁ πρῶτος τύπος καὶ τὸ ὑπόδειγμα ὅπως τὸ σῆμα (Παρμενίδης B 8, 55) φωτίζουν, δὲν ὀρίζουν· κατευθύνουν δὲν καθορίζουν. Καὶ ὅπως στὸ ἡρακλειτικὸ ἀπόσπασμα γιὰ τὸ θεϊκὸ λόγο (B 93)—ὅπου τὸ «σημαίνει» εἶναι τρίτος ὅρος μιᾶς διαλεκτικῆς ἀντιθέτων—οἱ λόγοι οὔτε λένε οὔτε κρύβουν γιὰτὶ λένε καὶ κρύβουν, δείχνοντας μ' ὅ,τι λένε ὅ,τι δὲ λένε (πρβλ. J. Bollack - H. Wismann, *Héraclite ou la séparation* 274).

Οἱ λόγοι ἐνδιαφέρουν λιγώτερο γιὰ ὅ,τι λένε καὶ περισσότερο γιὰ τὸν τρόπο ποὺ λένε ἢ δὲ λένε κάτι. Ἔτσι παρὰ τὸ νόμο τῆς διαμονῆς τοῦ ὑπάρχοντος μέσα στὸ παρόν του (ὅπως λέει ὁ Hegel: «Philosophie ist ihre Zeit in Gedanken erfährt»), μ' ὅλο ποὺ τὸ πνεῦμα διαφοροποιεῖται ἱστορικὰ (Πλάτων, *Πολιτικός* 294 b), οἱ λόγοι ποὺ διαρκοῦν εἶναι ὅσοι ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ προκαλοῦν τὴν ἀνταλλαγὴ καὶ προέκταση τῶν ἰδεῶν. Ἀρδευτικὰ «κανάλια» ἀνεξάντλητου νοηματικοῦ κόσμου εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνοι οἱ λόγοι ποὺ παρὰ τὴν ταυτολογικὴ τους ιδιότητα ὡς γραπτῶν κειμένων ἔχουν «ὁμιλητικὴ» ἀξία· διασώζουν ἀπ' τὴ μιὰ τὴν ἀρχαία φύση τοῦ λόγου ὡς ἀνταλλαγῆς κι ἐπικοινωνίας, ἀρχῆς τῆς Ἱστορίας, ἀπ' τὴν ἄλλη τὴ δεύτερη φύση ποὺ ἀπέκτησε λειτουργικά, ὡς Ἱστορία τοῦ Λόγου καὶ μάθηση αὐτῆς τῆς Ἱστορίας: νὰ ἐγείρη τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴ μακαριότητα καὶ τὴ νάρκη τῆς ἀμάθειας στὴ ζήτηση τῆς γνώσης.

Τὸ ἔργο τῆς Φιλοσοφίας δὲν εἶναι ὅ,τι ὁ ἱστὸς τῆς Πηνελόπης ποὺ ξεϋφαίνεται γιὰ νὰ ξαναγίνη ἀπ' ἀρχῆς· οὔτε εἶναι πύργος τῆς Βαβέλ. Εἶναι ἐκεῖνο τὸ οἰκοδόμημα ὅπου ξεπερνιέται ἡ ἀντινομία τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου· ὅπου ὑπάρχουν καὶ τὸ ἀφανέρωτο — στὰ θεμέλια — καὶ τὸ φανερωμένο. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ στὶς συγκρούσεις τῶν θεωριῶν: γιὰ ν' ἀρνηθῆς πρέπει νὰ πάρης ἀπ' ἄλλου, ὅπως ἡ σκιά παίρνει θέση στὸ χῶρο τοῦ ἡλίου ἢ ὅπως ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει χάρη στὴν πλάνη καὶ τ' ἀντίθετα χάρη στὴν ἀμοιβαία ἀντίθεσή τους.

5. Τὰ συντρίμια τοῦ παιχνιδιοῦ τῶν Παλαιῶν κι οἱ ἀδογμάτιστοι

λόγοι, ὅπως εἶναι π.χ. οἱ Διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, γιὰ τὴν ἀξία ποὺ ὁ ἴδιος σημαίνει σὲ δυὸ ἀπ' αὐτοὺς (*Πολιτεία* 475 c καὶ *Φαῖδρος* 278 d), ἀλλὰ καὶ ἄλλοι σταθμοὶ τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας γίνονται σήμερα Μετέωρα γιὰ σκηνίτες - ἐρευνητὲς (αὐτὸ δὲν ἀποκλείει τὸ γεγονὸς νὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ αὐτὰ καὶ τυχοδιῶκτες ἐπισκέπτες ποὺ ζητοῦν αὐτοπροστασία ἢ αὐτοπροβολή, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ). Γιὰ τοὺς ἐρευνητὲς ἡ ἐρμηνευτικὴ κατανόηση τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ὄργανο καὶ μέθοδος αὐτογνωσίας· ἔτσι ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας εἶναι «ἐργαστήρι» τῆς Φιλοσοφίας. Στὴ Γνωσιολογία τὸ ὑποκείμενο εἶναι αὐτὸ ποὺ κεῖται κάτω ἀπὸ σχέσεις· ὅ,τι τίθεται μὲ τὴ μέθεξή του στὸ ἄλλο. Τὸ ἴδιο τὸ ὑποκείμενο τῆς ἐρευνας τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας εἶναι αὐτὸς ποῦ, ὅπως ὁ Σωκράτης, ἔχει τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν ἀνάγκη ὅχι μόνον νὰ μαθαίνει τὸν ἄλλο ἀκούγοντάς τον, ἀλλὰ κυρίως ἀκούγοντας τὸν ἄλλο νὰ μαθαίνει τὸν ἑαυτό του. Κι ἀκόμη νὰ μαθαίνει νὰ μαθαίνει: *τὴν ζήτησιν ἐνὸς ἕνεκα μᾶλλον τοῦ προβληθέντος ἢ τοῦ περὶ τὰ πάντα τὰ προβαλλόμενα γραμματικωτέρῳ γίνεσθαι*; ρωτᾷ ὁ Ξένος στὸν πλοτωνικὸ *Πολιτικὸν* (285 d), μιλώντας γιὰ τὴ μάθηση τῶν γραμμάτων. Καὶ ἀπαντᾷ μὲ ἐρώτημα στὸν παραλληλισμὸ ποὺ ὀλοκληρώνει τὴ σκέψη του γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ μέθοδο καὶ μάθηση: *τί δ' αὖ νῦν ἡμῖν ἡ περὶ τοῦ πολιτικοῦ ζήτησις; ἕνεκα αὐτοῦ τούτου προβέβηται μᾶλλον ἢ τοῦ περὶ πάντα διαλεκτικωτέρῳ γίνεσθαι*; Σωκράτης ὁ Νεώτερος. *Καὶ τοῦτο* (ὅπως καὶ γιὰ τὰ γράμματα) *δήλον ὅτι τοῦ περὶ πάντα*. Ὁ γνωσόμενος, λέει ἐπίσης ὁ Πλάτων, ὁ χρησιμοποιούμενος (*Κρατύλος* 390 b). Σ' αὐτὸ τὸν κανόνα ὑπακούει ἡ Πλατωνικὴ Φιλοσοφία ὡς διαλεκτικὴ ἄσκηση τοῦ πνεύματος καὶ πράξις. Ἐτσι ἡ μέθοδος μιᾶς θεωρίας εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴ θεωρία, ἀλλ' ἡ ἴδια ἡ θεωρία σώζεται ὡς μέθοδος. Ὁ ὠφελισμὸς αὐτός, ποὺ θέτει τὴν ἀξία ὅχι στὸ προϊόν τῆς σκέψης ἢ στὸ δημιουργὸ ἀλλὰ στὴ χρῆση καὶ στὸ χρῆστη του, εἶναι ἰδιαίτερο γνώρισμα τῆς ἀνορθωτικῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας.

6. Ἐνα ἀντινομικὸ παιχνίδι ὑπάρχει πίσω ἀπὸ κάθε φιλοσοφικὴ στάση: ὡς κατάκτηση εἶναι ὑπέρβαση τοῦ ὑποκειμένου· ὡς κατεύθυνση εἶναι ἡ γνώση ποὺ ἔχει γίνεи ἐμπειρία ἢ ἡ ἐμπειρία ποὺ ἔχει μετατραπῇ σὲ στοχασμὸ. Ἡ φιλοσοφικὴ μάθηση εἶναι ἔτσι πάθος τοῦ καθενός· αὐτὸ ποὺ μαθαίνει καθενας παθαίνοντας, αὐτὸ ποὺ πάσχει νὰ μάθῃ κι αὐτὸ ποὺ μαθαίνει γιὰ νὰ μὴ πάσχη. Ὡς ἀνάληψη συνείδησης εἶναι ἡ Φιλοσοφία ἐλευθερία. Αὐτὸ εἶναι οἱ φιλοσοφίες τῆς συνείδησης — κι ὅταν ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἐννοια τῆς ἀφηρημένης συνείδησης — ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπιστημολογικὲς θεωρήσεις τῆς Φιλοσοφίας ποὺ ἐκδιώκουν τὸ πάθος ἀπὸ τὴ Φιλοσοφία ἀπὸ πάθος γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα.

Ἡ ἴδια ὁμως ἡ «ψυχαγωγικὴ φιλοσοφία» ὡς οἰκεῖο πρᾶγμα-συμπερι-

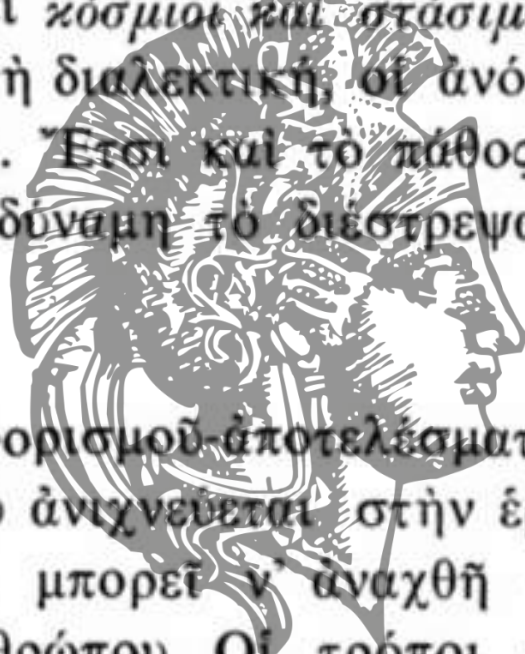

φορά δὲ μεταφέρεται ἀπὸ τὸν ἓνα στὸν ἄλλο σὰν χρηστικὸ ἀντικείμενο· ἡ γνώση-ἐμπειρία δὲ μεταδίνεται σὰν κρασί μέσα στὰ δοχεῖα τῶν βιβλίων. Ὅποιος ἐπιχειρεῖ κάτι τέτοιο, ὁ ὁπαδὸς μιᾶς θεωρίας, κάνει οἰκεῖο τὸ ἀλλότριον, τὴ φωνὴ τοῦ ἄλλου δική του, παραμένοντας ξένος στὸν ἑαυτό του, ὄχι ἄφωνος ἀλλὰ δίχως λόγο. Ὁ δημιουργὸς «ἐξηγητῆς» — γιὰ παράδειγμα ὁ Πλωτῖνος σὲ σχέση με τὸν Πλάτωνα — κάνει τὴ θεωρία θεώρηση· ἐρμηνεύει, ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία προεκτείνει, συμπληρώνει, ἀναμετρᾷ με τὸν ἑαυτό της τὸ ἐρμηνευόμενο.

Στὸ μὴ δημιουργὸ μετατρέπεται τὸ πάθος-γνώση σὲ παθολογία: Οἱ μειρακίσκοι, ὅταν τὸ πρῶτον λόγων γεύονται, ὡς παιδιᾷ αὐτοῖς καταχρῶνται αἰεὶ εἰς ἀντιλογίαν χρώμενοι καὶ μιμούμενοι τοὺς ἐξελέγχοντας αὐτοὶ ἄλλους ἐλέγχουσι, χαίροντες ὥσπερ σκυλάκια τῷ ἔλκειν τε καὶ σπαράττειν τῷ λόγῳ τοὺς πλησίον αἰεὶ (Πλάτων, *Πολιτεία* 539 b). Ἀντίστροφα ἀπ' ὅ,τι στὸ πλατωνικὸ κατηγορητήριον νομίζω πῶς ὅπου πρόκειται γιὰ ἐρμηνευτικὲς ἐπιχειρήσεις ἡ ποικίλη ψυχὴ κάνει ποικίλους τοὺς λόγους (πρβλ. *Φαῖδρος* 277 c), ἡ ἀπλὴ ἀπλοῦς. Ἐνῶ π.χ. οἱ φύσει κόσμιοι καὶ στάσιμοι ἀσκοῦνται ὅπως πρέπει στὸ πλατωνικὸ πάθος γιὰ τὴ διαλεκτική, οἱ ἀνόητοι μετατρέπουν τὴν κριτικὴ μέθοδο σὲ ἀντιλογία. Ἔτσι καὶ τὸ πάθος τοῦ νιτσεϊκοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴ βούληση καὶ τὴ δύναμη τὸ διέστρεψαν κάποτε σὲ θεωρία καὶ πράξη βίας.

7. Ἡ διάσταση προορισμοῦ-ἀποτελέσματος, ἡ ἀλλιῶς προέλευσης-χρήσης τῆς γνώσης, ποὺ ἀνιχνεύεται στὴν ἐρμηνευτικὴ ἀναφορὰ στὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, μπορεῖ ν' ἀναχθῇ τελικὰ σ' ὅλη τὴν πολιτισμικὴ παρουσία τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ τρόποι ποὺ μᾶς σχετίζουν με τὸ πραγματικὸ (Γνώση, Πράξη Πίστη, Ποίηση) εἶναι πράγματα, ποτὲ καθαυτὰ (γιὰ νὰ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό), προωρισμένα γιὰ τὸ καλὸ μας ὅπως κι ἂν λέγεται αὐτὸ (ξεπέραςμα φυσικῶν δυσκολιῶν, ἐπικοινωνία κλπ.). Ἀλλὰ τὸ καλὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συμπεριφορά, τὴ χρῆση τῶν πραγμάτων, τὴ θετικὴ τους ἀποτελεσματικότητα: *καλῶς πραττόμενον, καλόν, αἰσχυρῶς δὲ αἰσχυρόν* (Πλάτων, *Συμπόσιον* 183 d). Ἡ Ἐπιστήμη, ἡ Γλῶσσα, ἡ Τεχνικὴ, ἡ ἰδεολογία κι ἡ Τέχνη μπορεῖ νὰ γίνουν «τουναντίον» (*Φαῖδρος* 275 a), ἐφ' ὅσον ἄλλος μὲν *τεκεῖν* δυνατὸς τὰ τέχνης, ἄλλος δὲ *κοῖναι* τίν' ἔχει *μοῖραν* βλάβης τε καὶ ὠφελείας τοῖς μέλλουσι χρῆσθαι (ὅ.π. 274 e).

Ἡ κρίση καὶ ἡ ἱκανότητα τῆς κρίσης εἶναι φιλοσοφικὴ συμπεριφορά. Συνάμα αὐτὴ κάνει καὶ τὸν ἄνθρωπο νὰ εἶναι καὶ νὰ εἶναι ὁ ἑαυτός του, δίχως τὴν ἀνάγκη προστασίας με τὴ σκέπη τῆς σκέψης τῶν ἄλλων καὶ δίχως τὸν καταναγκασμὸ μιᾶς καιροσκοπικῆς σιωπῆς ἢ συμμόρφωσης με τοὺς ἄλλους. Γιατί, φυσικά, ἡ κρίση ὡς συμπεριφορὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴν κατάσταση ὅπου θεληματικὰ αἱρεται ἡ κριτικὴ δραστηριότητα, κι αὐτὸ

γίνεται στὴν αὐθεντικὴ πίστη. Στὴν τελευταία περίπτωση ὅχι μόνο ἡ κρίση ἀλλὰ καὶ τὰ ὅρια τῆς ζωῆς ὑπερβαίνονται. Ἐμεῖς ὅμως ἐδῶ μένομε στὸ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο: Τὸ «εἶμαι ὅσο κρίνω καὶ ὅ,τι κρίνω» δὲν ἀποτελεῖ στατική, ἀπλοποιητικὴ ἐξίσωση· ἡ κρίση εἶναι ἀνοιχτὴ ὅσο καὶ ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη.

LA CONNAISSANCE EN TANT QUE ΠΡΑΓΜΑ DU SUJET ET LA PHILOSOPHIE

R é s u m é.

L'article comprend à titre programmatique sept idées majeures d'une thèse du connaître en tant que πρᾶγμα (conduite) du sujet. Du même coup cette corrélation du connaître et de la conduite vise à cerner le rôle actuel de la Philosophie et la portée de l'Histoire de la Philosophie.

La réfutation préjudicielle des méthodes, telle que le structuralisme, est conditionnée par l'idée de la revalorisation du sujet connaissant. En second lieu est réfuté l'esprit généralisateur, fleurant toujours l'abstraction, par la thèse de l'intensité et de l'intérêt, qui constituent la différence spécifique de tout sujet dans la voie du connaître par rapport à d'autres sujets et par rapport à l'objet de la connaissance. Ceci se vérifie également sur la distance qui sépare le connaître en tant que contenu de la conscience et sa mutation par le langage. La distance est mise en relief par le schéma platonicien de l'arrangement et de l'invention (*Phèdre* 236 a).

Les questions: «Que sais-je», «que puis-je savoir», eu égard leur importance gnoséologique, correspondent à un diptyque qui constitue l'attitude du sujet envers l'antinomie du connu et de l'inconnu, de l'espéré et de l'inespéré. Héraclite (B 18), Platon (*Menon* 80 e) et Aristote (*Eth. à Nic.* B 7 1108 a 20-23, Δ 13 1127 a) offrent autant des positions qui soutiennent et éclairent ce troisième point de l'enquête.

Suit le rapport réciproque de l'intérêt et de la connaissance: par ce que nous possédons et ce que nous sommes nous connaissons ce que nous n'avons pas et nous ne sommes pas. Cette affirmation, qui s'appuie sur le témoignage des Anciens (Archytas B 3, 1-7, Empédocle B 109) conduit l'enquête au domaine de l'Histoire de la Philosophie, notamment à l'examen des doctrines qui indiquent plus qu'elles ne disent: telles les Présocratiques et la philosophie platonicienne. La thèse de Platon dans le *Politique* (285 d) est l'apanage de la pensée morale.

Mais l'attitude philosophique est ambivalente: en tant que connaissance acquise elle est transcendance du sujet; en tant qu'orientation du sujet elle est la connaissance devenue expérience transmuée en pensée.

La *psychagogie* ou philosophie morale est la qualité distinctive qui appartient à celui qui la professe et ne se transmet pas à la manière des connaissances objectives. En général, chez toute personne non créatrice la connaissance —pathos personnel— risque de se transformer en comportement pathologique (cf. Platon, *Rép.* 539 b).

Toute l'activité culturelle de l'homme (connaître, agir, croire, faire) comprend des modes de relation avec le réel (connaissance, action, foi, poésie), jamais des choses en soi; c'est pourquoi toutes ces manifestations ne sont jamais au delà du bien et du mal. Ceci égale à dire que tout dépend du comportement du sujet et de l'usage des produits ou expressions de son activité créatrice (cf. Platon, *Banquet* 183 d, *Phèdre* 274 e).

L'enquête clot sur une remarque concernant le jugement en tant que mode de conduite extrêmement philosophique: «je juge donc je suis» est l'équation qui correspond aux larges dimensions de l'existence humaine.

Athènes

Anna Kélessidou-Galanos

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

